

Skolan mitt i byn

Diskussionsunderlag och checklista inför eventuell nedläggning av en byskola

GLES
BYGDS
VERKET

Glesbygdsverket är en kunskapsmyndighet som rapporterar om utvecklingen i Sveriges glesbygder, landsbygder och skärgårdar.

Den 31 mars 2009 läggs Glesbygdsverket ner och gles- och landsbygdsfrågorna delas upp på de två nyinrättade myndigheterna *Tillväxtverket* och *Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser*.

Tillväxtverket, Box 3034, 831 03 ÖSTERSUND
www.tillvaxtverket.se

ISSN 1404-6180

Skolan mitt i byn

Diskussionsunderlag och checklista
inför eventuell nedläggning av en byskola

Ingrid Marklund
Uppdaterad mars 2009 av Bertil Westerlund

Skolan mitt i byn är framtagen i samarbete med Skolverket,
Sveriges Kommuner och Landsting och Hela Sverige ska leva.

© Glesbygdsverket

GRAFISK FORM Annica Nordin/Periferi film o. form

OMSLAGSFOTO Per Hägglund/Publicimage

TRYCK Prinfo Accidenstryckeriet, Sundsvall 2009

ISSN 1404-6180

Innehåll

Inledning	· 4
Byskolan är utrotningshotad	· 7
Har storleken betydelse?	· 9
Likvärdighet, vad är det?	· 13
Är den lilla skolan dyrare än den stora?	· 15
2009 – nuläge, utveckling och framtid	· 19
Tväråbäck– rekordinflyttning efternedläggningshot	· 25
Haninge satsar på skärgårdsskolorna	· 29
Holmön – Sveriges minsta skola?	· 31
Bodbysund– friskola med lokala sponsorer	· 33
Friskolan – kvarnsten för kommunen?	· 37
Checklista för en hotad skola	· 42
Referenslitteratur 2009	· 48

Inledning

Nedläggning av en liten skola på landsbygden väcker alltid starka känslor. ”Skolan är livsviktig för bygden” är ett vanligt argument när en skola är hotad. ”Det är inte ekonomiskt försvarbart att ha skolan kvar” är det dominerande motivet för en nedläggning.

I debatten om en skolas framtid kommer alltid en konflikt mellan två olika mål till uttryck: målet att bevara en levande landsbygd och målet att få kommunens budget att gå ihop. Ibland, men långt ifrån alltid, kommer ett tredje mål in i diskussionen: att ge eleverna en god undervisning, likvärdig med andra skolor i landet.

Går dessa tre mål att förena? Levande landsbygd, god ekonomi och en likvärdig kvalitet i alla Sveriges skolor?

Naturligtvis får det aldrig bli något självändamål att till varje pris bevara en skola. Tvärtom kan det finnas tungt vägande skäl att lägga ner eller minska verksamheten.

Utgångspunkten i idéskriften *Skolan mitt i byn* är att lämna förslag om hur ett bra beslutsunderlag tas fram när en liten skola hotas av nedläggning. Hur ska beslutet om skolans framtid bli så välgrundat som möjligt? Hur arbetar man för att under beslutsprocessen få en dialog mellan kommunen och lokala intressenter som föräldrar, personal, näringsliv och föreningsliv?

Skriften tar också upp ett samhällsekonomiskt synsätt på byskolan. Går det

att bedöma värdet av att bevara en skola? Hur beräknas de ekonomiska konsekvenserna av en nedläggning? I en särskild checklista visas på de faktorer som är viktiga att studera när en skola står inför ett nedläggningshot.

Skolan mitt i byn togs ursprungligen fram i samarbete mellan Glesbygdsverket, Folkrorelserådet, Skolverket och Svenska Kommunförbundet. Arbetet med skriften utfördes av Ingrid Marklund. Arbetet med den uppdaterade versionen har gjorts av Bertil Westerlund. Bertil har under arbetets gång haft kontakter med bland andra Hela Sverige ska leva, Sveriges Kommuner och Landsting, Skolverket, Umeå universitet samt med kommunala företrädare för de skolor som nämns som exempel i texten. Glesbygdsverkets tidigare generaldirektör Pia Enochsson har lämnat värdefulla synpunkter till arbetet.

Från Glesbygdsverkets sida vet vi att *Skolan mitt i byn* har fyllt och fortsatt kommer att fylla en viktig funktion i framtida diskussioner om nedläggning av byskolor.

Östersund i mars 2009

Kerstin Wallin
Generaldirektör

PER HAGGLUND/PUBLIC IMAGE

Byskolan är utrotningshotad

Dorotea kommun i Västerbottens län hade som mest 21 skolenheter. År 2009 finns endast två kvar. Glesbygdskommunen Dorotea är inte ensam – många byskolor i Sverige står inför ett direkt nedläggningshot. Det är inte bara utflyttning från lands- och glesbygder och låga födelsetal som hotar byskolan. Stor betydelse har också kommunernas ekonomi och den politiska synen på den lilla skolan.

År 1997 gjorde Glesbygdsverket en enkätundersökning bland landets kommuner om byskolornas situation. Det fanns då ungefär 600 byskolor, räknade efter Statistiska centralbyråns definition: En byskola är en skola på landsbygden med högst 50 elever som är mellan 6 och 13 år. År 2007 fanns det 583 skolor i glesbygd- och tätortsnära landsbygder med högst 50 elever mellan 6 och 13 år.

Genom att följa med medias bevakning av skolfrågor framgår att många skolor är hotade. När många kommuner nu år 2009 står inför drastiska nedskärningar så kommer byskolornas framtid att ifrågasättas.

Kommunernas ekonomi

I de exempel som tas upp i skriften har kommunens ekonomiska problem varit den utlösande faktorn när frågan om nedläggning väckts. I debatten kring de hotade skolorna finns ofta också en diskussion om likvärdigheten.

Kan en liten skola uppfylla alla de krav som läroplanen och skollagen ställer på en svensk skola? Skolan har kanske ingen godkänd gymnastiksal eller saknar behöriga lärare för undervisning i B-språk. Eller också befarar man att antalet elever blir för lågt, vilket kan påverka elevernas sociala utveckling negativt. Med ett alltför lågt elevantal finns uppenbara risker att undervisningens kvalitet och elevernas sociala miljö inte kan godkännas.

Har storleken betydelse?

Byskolornas försvarare hävdar att den lilla skolenheten, med små undervisningsgrupper, har särskilda kvaliteter: trygghet, mer individanpassad undervisning och närhet till det omgivande samhället.

Andra debattörer hävdar att en alltför liten skola har svårt att ge eleverna en utbildning och en social fostran som är likvärdig den större enheten med större resurser. De vetenskapliga undersökningar som finns publicerade i ämnet är få, men finns sammanfattade i Skolverkets skrift ”*Likvärdighet – ett delat ansvar*” (Skolverket 1996). De svenska och utländska studier som skriften refererar till pekar alla i samma riktning: skolans storlek har ingen betydelse för undervisningsresultatet.

I Skolverkets rapport ”*Utbildningsvillkor i glesbygd*” (Skolverket 2000) konstateras att glesbygdselevernas medelbetyg/genomsnittliga meritvärde är nästan exakt lika med riksgenomsnittet. Såväl Skolverkets fallstudier som nationell statistik tyder på att elever i glesbygden generellt sett får en lika bra utbildning som elever på annat håll.

Under perioden 2003 till 2008 har Skolverkets huvuduppdrag varit att genomföra utbildningsinspektion i Sveriges samtliga skolor.

I de skolrapporter som Skolverket publicerat från utbildningsinspektioner i kommuner och skolor i glesbygd 2003-2005, framkommer inget som tyder på generella skillnader i resultat mellan elever i glesbygd och övriga elever.

Utifrån Skolverkets publicerade skolrapporter för perioden 2006-2008 kan återigen slutsatsen dras att: skolans storlek har ingen betydelse för undervisningsresultatet.

Undersökning

Skolverkets egen studie *Stora och små grundskolor i ett likvärdighets- och regionalperspektiv* (Skolverket 1996) grundar sig dels på ett antal fallstudier i grundskolor av olika storlek, dels på två kunskapsöversikter¹, en pedagogisk och en kulturgeografisk. Studien jämförde stora och små skolor ur ett likvärdighetsperspektiv.

De frågeställningar som låg till grund för studien var:

- Kan grundskolor bli för små eller för stora för att kunna erbjuda eleverna en likvärdig utbildning?
- Vad gör man av de förutsättningar som finns på små respektive stora grundskolor?
- Vad betyder det för en bygd att grundskolan finns kvar? Nio grundskolor i sex kommuner i Västerbottens respektive Västernorrlands län undersöktes. Tyngdpunkten låg på glesbygdens små och tätortens större skolor. Två av skolorna i studien var friskolor, sju var kommunala skolor.

Ingen större skillnad

Trots att de nio skolorna hade mycket olika förutsättningar fanns inga påtagliga skillnader i elevernas baskunskaper i jämförelsen stora/små skolor. Elever som behövde särskilt stöd i undervisningen fick hjälp på både små och stora skolor, även om formerna för stödet såg olika ut. Avsaknad av speciallärare/specialpedagog på de riktigt små skolorna kompensades av att de arbetade i mindre grupper där alla fick mycket hjälp. ”*Ingen kan slinka igenom*”, menade en intervjuad lärare på en liten skola.

¹ Hansson, K. (1995) Pedagogisk översikt. PM Skolverket, Hammarberg, B. (1996) Kulturgeografisk kunskapsöversikt. PM Skolverket.

Den enda egentliga skillnaden mellan små och stora grundskolors undervisning var utbudet av valfria ämnen. De stora skolorna kunde erbjuda fler ämnen, men å andra sidan var utbudet av ämnen i små skolor mer förankrat i den egna bygden.

Kreativa lösningar

Den lilla skolan är sårbar. Det kan till exempel vara svårt att rekrytera behörig lärarpersonal i praktisk-estetiska ämnen. Å andra sidan hade de små skolorna utvecklat en kreativitet när det gäller att hitta egna lösningar.

Hur var det då med trivseln, skolans sociala miljö, mobbning? Inte heller här förekom några dramatiska skillnader. Miljön i de mindre skolorna hade visserligen större förutsättningar att skapa trygghet och undvika anonymitet. Särskilt för de mindre barnen är den trygga miljön viktig. Äldre elever kan däremot uppskatta större skolor, främst av sociala skäl.

Lättare se mobbning

Mobbning förekommer i både små och stora skolor men var lättare att upptäcka i de små skolorna. I de stora skolorna var man medveten om anonymitetens problem och arbetade aktivt med detta. Både i de stora och små skolorna förekom såväl långsiktigt arbete mot mobbning som akuta insatser vid behov.

Skolan har ett stort symbolvärde för sin bygd, konstaterar studien. En skola betyder mycket för den lilla ortens identitet och möjligheter att överleva. Men studien av skolorna i Västerbotten och Västernorrland leder alltså inte till någon slutsats om att en viss skolstorlek kan anses som kvalitativt överlägsen. Tidigare undersökningar gjorda i USA, Sverige och Danmark pekar i samma riktning: Man kan inte hitta några påtagliga skillnader i baskunskaper mellan elever i små och stora skolor.

Kunskap och forskning

År 2009 kan konstateras att den forskning som finns i Sverige om utbildning i glesbygd i huvudsak är kopplad till tidigare Myndigheten för skolutveckling, 2003-2008. Utbildning i glesbygd var ett prioriterat område för myndigheten.

Annika Andrae Thelin, skolpsykolog, tidigare chefschef i Skolverket och från 2003 verksam inom Myndigheten för skolutveckling arbetar med skolutvecklingsfrågor och forskning.

Annika Andrae Thelin har tillsammans med den norske skolforskaren Karl Jan Solstad arbetat fram ”*Utbildning i glesbygd – samspel eller konflikt? En kunskapsöversikt*”². I boken betonas ”*Hur viktigt det är att man i skolplaneringen tar hänsyn till de skilda villkor som utmärker olika glesbygdsmiljöer geografiskt, näringsmässigt och ekonomiskt men också med avseende på befolkningsutveckling, lokal kultur och värderingar*” (Urban Dahllöf, professor emeritus).

Högskolan i Nesna, Norge arbetar med frågeställningar om utbildning i glesbygd. Ett samarbete mellan Regionalt utvecklingscentrum i Umeå (RUC) och Högskolan i Nesna etablerades 2006. Utvecklingsarbetet i ”24-milaskolan” och projektet ”*Lärande i glesbygd*” exemplifierar samarbetet. Verksam på högskolan i Nesna är forskaren Hallstein Hegerholm.

En ny finsk doktorsavhandling ”*att förstå det stora i det lilla*” (Gunilla Karlberg-Granlund) offentliggjordes i januari 2009. Gunilla Karlberg-Granlunds forskning ”*torpederar myten om att pedagogiken i små skolor skulle vara sämre än i stora skolor*” (ur Vasabladet 29 januari 2009). Tvärtom hävdar hon att man genom att studera de små skolorna, når de stora frågorna om hur en skola ska fungera, där barn trivs och får motivation att lära sig.

Konstateras kan att Norge över tid arbetat betydligt mer med specifika frågeställningar rörande pedagogik och utbildning i glesbygd än Sverige. En av förklaringarna till detta är förmodligen Norges kommunstruktur- och glesbygdspolitik.

² Andrae, A. (1980) *Grundskola i glesbygd*. Stockholm: Almqvist & Wiksell international. (Akademisk avhandling Uppsala universitet)

Likvärdighet, vad är det?

”Utbildningen skall inom varje skolform vara likvärdig, varhelst den anordnas i landet.” (1 kap. 2 § 1 st 2 men. skollagen)

En likvärdig skola över hela landet föreskrivs alltså i skollagen. Det har också länge funnits en enighet mellan de politiska partierna om målet att den svenska skolan ska ge alla elever samma möjligheter. Men likvärdighet betyder inte likformighet. En liten skola har sina speciella problem och speciella lösningar, liksom en stor har sina. Eller som det står i sammanfattningen i Skolverkets skrift *”Likvärdighet – ett delat ansvar”* (Skolverket 1996):

”Om en skolas storlek innebär en begränsning eller en möjlighet ur ett likvärdighetsperspektiv, är avhängigt av det sammanhang och den omgivning som skolan ingår i. Elever i större skolor gynnas i regel av bättre möjligheter till ett varierat utbud av tillvalsämnen, men å andra sidan tycks utbudet av ämnen i små grundskolor vara mera förankrat i den egna bygden. Den lilla skolan fokuserar och tillgodoser väsentliga behov i det lokala perspektivet medan större skolor tillgodoser andra behov. En liten skola i glesbygd och en större skola i en tätort representerar mycket skilda sociokulturella miljöer.”

I Skolverkets rapport *”Utbildningsvillkor i glesbygd”* (Skolverket 2000) påtalas att glesbygdens kommuner uppvisar vissa fördelar vid jämförelse med större kommuner, till exempel god lokalkännedom och kortare beslutsvägar. Skolan är mera integrerad i lokalsamhället och små skolor erbjuder en lugn och trygg miljö för eleverna.

Pågående minskning av befolknings- och elevunderlag utgör hot emot glesbygdens förutsättningar att bibehålla en likvärdig utbildning. Ett kompensatoriskt statsbidrag är en viktig förutsättning för att kommuner i glesbygd ska kunna bibehålla en med övriga större kommuner likvärdig utbildningsstandard.

I Skolverkets publikationer påtalas vikten av resursfördelning med hänsyn till förutsättningar och behov. Slutsatser och förslag till åtgärder anges bland annat i utgivna skolrapporter.

Fast förankring en tillgång

I det lilla samhället underlättas kontakterna mellan lärare och föräldrar. Skolan som helhet har också en särskild betydelse för människor på landsbygden. Ofta är den möteslokal och samlingsplats även för bygdens vuxna. Skolan har ett symbolvärde som bevis för att byn lever och blomstrar.

Tron på den lilla skolans kvalitet är kanske mer tro än vetande, men på landsbygden finns en utbredd övertygelse om att de små byskolorna är en värdefull miljö för barnen. Det visar sig inte minst i det starka engagemang som nästan alltid blir resultatet av ett nedläggningshot. Ibland resulterar engagemanget i en skarp konflikt med kommunens politiker. I andra fall har föräldrarnas och bybornas kamp för skolan uppfattats som en positiv kraft. Dialogen mellan föräldrar och beslutsfattare har gett goda resultat. Stödet från lokalsamhället är en av byskolans stora tillgångar.

Friskola som alternativ

Enigheten på landsbygden om skolans betydelse och en framtid där man lever och bor, resulterar ofta i att alternativet starta friskola diskuteras, när den kommunala skolan hotas av nedläggning.

Engagemanget för barnen i byn, den lokala servicen och framtidsfrågorna för berörda föräldrar och bybor väger då tyngre än argument om kommunens ekonomi.

Är den lilla skolan dyrare än den stora?

Vid första påseendet är svaret självklart ja. Den lilla enheten kostar mer per elev än den stora. Byskolans elever har fler lärare, större lokalyta per elev och ofta dyrare skolmåltider per portion.

I en enkät som Glesbygdsverket genomförde med Sveriges kommuner år 1997 så hade en tredjedel av kommunerna byskolor som låg i riskzonen för nedläggning. Det absolut viktigaste motivet för nedläggning var ekonomin. Pedagogiska skäl ansågs också ha betydelse. Om antalet elever blir alltför lågt äventyras undervisningens kvalitet, menar kommunerna i enkätsvaren. Ett annat problem som angavs är att ett alltför lågt elevantal inte ger eleverna den sociala miljö som behövs för deras utveckling.

Men ibland är den dyra byskolan en sanning bara så länge man gör en strikt kommunalekonomisk kalkyl över skolans kostnader. Statsbidragen till kommunerna är inte längre öronmärkta för skolan utan ska fördelas till all kommunal verksamhet.

Några av de kommunpolitiker som intervjuas i denna skrift har gjort ett medvetet val: den lilla skolan kostar mer, men är ändå värd att behålla. De har värderat andra faktorer högre än möjligheten att spara in på en byskola.

Beslutsfattarna i Vännäs kommun såg till byn Tväråbäck som en industriort med viktiga arbetstillfällen, vilket bidrog till att skolan fick vara kvar. I Haninge kommun ansåg politikerna att en levande skärgård var så viktig, att skolorna där måste få kosta extra.

Vad händer med helheten?

Om vi ser byskolan som en del av samhällsekonomin ger det en annan bild av kostnaden för de små skolorna. Även om det förbättrar siffrorna i kommande års budget för skolan behöver det inte alltid vara en vinst att lägga ner en skola. Skolbyggnaden kanske fortsätter att kosta pengar. Barnfamiljer flyttar. En del av skolans före detta anställda förblir arbetslösa. Underlaget för annan samhällsservice kan urholkas och ökat resande riskerar att belasta miljön.

När man ska beräkna effekten av en eventuell skolnedläggning är det av intresse att både räkna med de direkta effekterna på kommunens budget och med de följder som en nedläggning får för den lokala samhällsekonomin.

Kostnader kvarstår

En besparing i skolans budget kan bli en kostnad i en annan del av den kommunala budgeten. Om skolans hyreskostnad för lokalerna sparas in, men kommunens verkliga utgifter för fastigheten är oförändrade, har ju ingenting sparats. Om skolhuset säljs till en förening för en symbolisk summa, vilket är vanligt vid skolnedläggningar, har kommunen kvar sina kapitalkostnader för fastigheten. Om den förening som övertar skolhuset får kommunala bidrag till verksamheten försvinner en del av besparingen.

Vad händer i lokalsamhället?

Det är också viktigt att försöka beräkna de direkta konsekvenserna av en skolnedläggning för hela lokalsamhället. Det gäller både effekter som är mätbara i pengar och påverkan på andra värden. Vilken betydelse har till exempel skolan för byns affär och andra företag på orten? Hur skulle en nedläggning påverka taxi- och bussföretag? Hur påverkas den pedagogiska kvaliteten och elevernas sociala miljö?

Sakskäl och kvalitet – viktigt

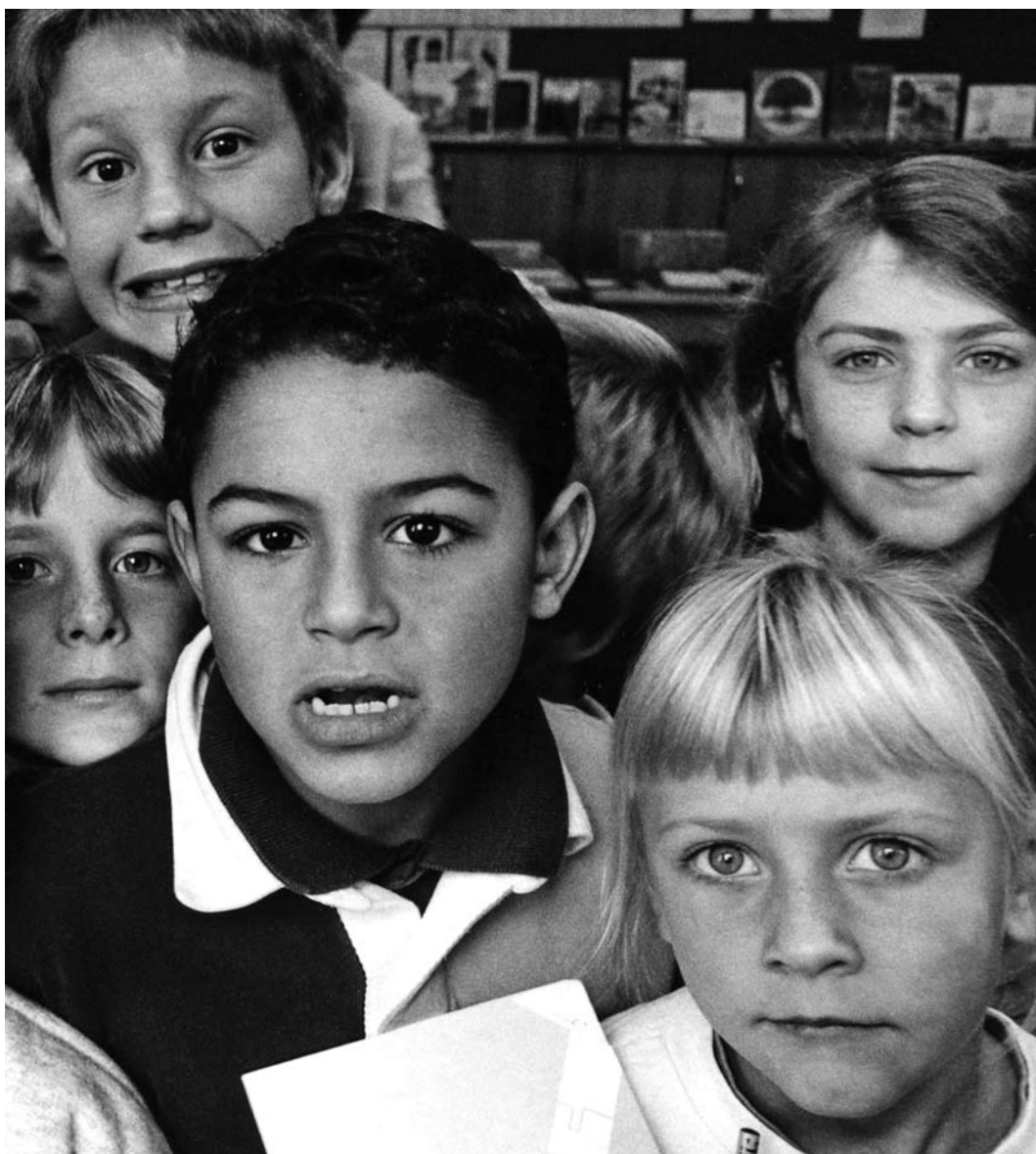
”Det går inte att bara säga att byn dör utan skola och det går inte att bara komma med känslomässiga argument. Även om en nämnd har lagt ett nedläggningsförslag är utgången inte alls given, inte så länge man kan argumentera för sin sak.”

(kommunpolitiker och företagare i Västerbotten)

”Det går inte att påverka politiker bara genom att slå mot dem, det viktiga är att komma med argument som politikerna själva inte tänkt på, men som de kan ta till sig. Lyckas man få dem som ska fatta beslutet att använda ens egna argument, då har man ju vunnit. Det gäller också att föra fram skäl som de som bor i andra kommundelar kan acceptera. Ett viktigt sakskäl är att visa att en skolas nedläggning inte är motiverad av kvalitetsskäl.”

(kommunpolitiker och företagare i Västerbotten)

Checklistan, i slutet av skriften, är tänkt som ett hjälpmedel i analysen av en nedläggningshotad skolas framtidsutsikter. Listan pekar på de områden som är viktiga att värdera när bedömningen ska göras: är den här skolan värd att bevara?

PER HÄGGUND/PUBLIC IMAGE

2009 – nuläge, utveckling och framtid

Barnperspektivet

”Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnens åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.”

(artikel 12 ur FN:s konvention om barnens rättigheter)

Kommunernas ekonomi och vikande elevunderlag

Sveriges kommuner står 2009 och framåt inför dubbla utmaningar. Dels en kraftigt försämrad kommunekonomi, med bland annat minskande statsbidrag, dels ett vikande barn- och elevunderlag, framför allt i glesbygd.

I det sammanhanget kommer byskolornas framtid att ifrågasättas även om lokala politiker många gånger själva ser fördelar med att behålla byskolorna.

Kombinationen kraftigt försämrad kommunekonomi och vikande barn- och elevunderlag kommer att vara huvudargument från kommunernas sida inför frågan om byskolors framtid.

Väsentligt i sammanhanget är då att ha barnens och elevernas bästa för ögonen. Lika viktigt som att behålla en väl fungerande byskola, lika viktigt är att beakta barnens och elevernas sociala miljö och utveckling, när elevunderlaget blir alltför litet vid en byskola.

Tingsryds kommun – ett exempel

Byskolornas framtid är en nationell fråga och handlar inte enbart om Norrlands inland. Såväl kustkommuner med skärgårdsskolor som kommuner i södra delen av Sverige berörs. Ett aktuellt exempel 2008-2009 är Tingsryds kommun i Småland.

Initiativet till att utreda grundskolans organisation kom från den borgerliga alliansen i barn- och utbildningsnämnden, Tingsryds kommun. Förvaltningens skolchef fick därefter i uppdrag av barn- och utbildningsnämnden att utreda kommunens grundskoleorganisation. Utredningen presenterades i maj 2008 och beslut om skolornas framtid togs i kommunfullmäktige 26 februari 2009.

”Mot bakgrund av att nämnden under senare år fått allt svårare att hålla sin budget med nu gällande organisation, uppdrar vi åt skolchefen att utreda grundskoleorganisationen i kommunen.”

”Flera anledningar till utredningsuppdraget är vikande elevunderlag i grundskolan och att det på senare tid uppkommit pedagogiska problem vid klassammansättningarna.”

(Ur utredningen om grundskoleorganisationen i Tingsryds kommun)

Aktuella frågeställningar till grund för utredningen:

- Elevutveckling
- Ekonomi
- Lokalutnyttjande
- Transporter, skolskjutsar
- Elevernas studiesociala situation
- Resultat, nationella prov och betyg

Avseende elevunderlag för kommunen som helhet fastslår utredningen att *”Jämför vi dessa två tidsperioder, 1986-1993 med 1997-2007, har således antalet barn i genomsnitt per årskull minskat från 185 till 111 st, en minskning med 40 %. Denna minskning når nu högstadiet och når gymnasiet om tre år”*.

Kommunfullmäktige i Tingsryds kommun beslutade den 26 februari 2009 att *”De tre skolorna i Linneryd, Rävemåla och Konga ska omfatta förskoleklass till och med årskurs 4 från 2009/10, dock kan årskurs 5 och 6 vid dessa skolor finnas*

kvar tom 2010/11 om en ansökan om att starta friskola lämnas in sista mars 2009. Högstadiet vid Trojaskolan i Ryd läggs ner från och med hösten 2009”.

Exemplet Tingsryds kommun illustrerar väl det faktum:

- Att vi återigen står inför en period av i många fall smärtsamma diskussioner om byskolornas framtid, förorsakad av kraftigt försämrad kommunekonomi och ett vikande barn- och elevunderlag
- Att problematiken med byskolornas framtid är ett nationellt problem

Glesbygdens byskolor kommer med all sannolikhet att drabbas hårdast eftersom konsekvenserna blir i vissa fall förödande, med närmast orimliga skoldagar med allt för långa reseavstånd, framför allt för barn i de lägre skolåldrarna.

Utvecklingsarbete och nätverk

Redan 1999 så ansågs IT vara en möjlighet för skolutveckling. En omfattande fortbildningsatsning genomfördes på Sveriges skolor. ITIS³-projektet var ett sådant kompetensutvecklingsprojekt.

I början av 2000-talet startade diskussionen på allvar om att använda IT-tekniken i undervisningen och som ett hjälpmedel för små skolor i glesbygd. Sofiaskolan i Stockholm hade sedan tidigare tillstånd från Skolverket för att bedriva undervisning på distans, främst mot utlandet. Utifrån detta faktum så antogs det att möjligheten fanns även för andra skolor i Sverige.

Så var inte fallet eftersom gällande skollag inte tillåter distansundervisning i grundskolan. Argumentet likvärdig utbildning var helst man bor i Sverige och som Skolverket för övrigt har som ett granskningskriterium vid sina skolinspektioner stämde inte mot skollagen.

Många glesbygdsskolor har stora problem att erbjuda lagstadgad undervis-

³ ITIS står för IT i skolan

ning eftersom elevgrupperna bli alltför små på varje skola. Ett sådant exempel är undervisning i språk. Detta innebär oftast också deltidstjänster och därmed stora svårigheter att rekrytera behöriga språklärare.

Engagerade lärare, regionala utbildare, skolledare och i många fall även föräldrar och företagare såg däremot möjligheten, att med hjälp av distansundervisning ge en likvärdig utbildning.

24-milaskolan – ett utvecklingsarbete i Södra Lappland

Hösten 2004 startades ett utvecklingsarbete i Dorotea, Vilhelmina och Åsele kommuner. Syfte och mål med projektet var:

”Att med hjälp av IKT⁴ se andra vägar för elevers och lärares lärande samt påbörja ett samarbete och bygga upp ett virtuellt nätverk mellan skolorna för både personal och elever. Under utvecklingsarbetet söka kontakt med skolor, både nationellt och internationellt.”

Målet var att påbörja en process med fokus på att bibehålla kvalitet och likvärdighet i skolor med litet elevunderlag, trots minskande resurser.

Medverkande skolor var Dikanäs skola, Fredrika skola, Risbäckes skola och Saxnäs skola. Finansiärer och samarbetspartners var Myndigheten för skolutveckling, Regionalt Utvecklingscentrum (RUC)⁵, Interaktiva medier och lärande (IML) vid Umeå universitet samt MediaCenter i Västerbotten. Projektet avslutades år 2006 men har fått en uppföljare i projektet *Lärande i Glesbygd* där RUC i Västerbotten är huvudman och finansiär. Det ursprungliga nätverket med tre kommuner har nu utvecklats till att omfatta ytterligare sex kommuner.

4 IKT står för informations- och kommunikationsteknik, när IT (informationsteknik t.ex. Internet, e-post och andra medier) används för att kommunicera mellan människor.

5 RUC – en formaliserad samverkan mellan kommunerna i Västerbottens län, Örnsköldsviks kommun och Umeå universitet med huvudmål att arbeta med skolutveckling.

Målet för nätverket är att ”*Inhämta och sprida kunskap om fjärrundervisning för skolor i glesbygd. Nätverket skall också stimulera till att lösningar, både tekniskt, organisatoriskt och pedagogiskt prövas i praktiken*”.

Under 2009 arbetas nu fram en ansökan om försök och finansiering av distansundervisning i mer reguljär form. Bland liknande försök och utvecklingsarbeten kan även nämnas Pajala kommun och Haninge kommun med Utö skola. Ytterligare exempel finns också vilket påvisar dels ett behov, dels att skolor och kommuner med hjälp av centrala och regionala myndigheter samt andra aktörer, bedriver framgångsrikt pedagogiskt utvecklingsarbete. Detta gäller inte enbart fjärrundervisning utan även skolutveckling i övrigt.

Parallellt har även friskolor drivit utvecklingsarbete och profilerat sig under perioden 1999-2009. Ett sådant exempel är Böle skola i Jämtland.

För att skapa ett frirum för försök med IKT som pedagogiskt hjälpmedel har begreppet fjärrundervisning etablerats. Begreppet är egentligen ett sätt att kringgå skollagen, i syfte att utveckla distansstudieformen, eftersom distansundervisning som metod inte är tillåten enligt nu gällande skollag.

Sammanfattningsvis kan konstateras att under perioden 1999-2009 har skollagstiftningen inte ändrats i de frågor som här är aktuella. Under tiden har såväl utvecklingsarbeten, nätverk samt formaliserat samarbete etablerats, för att skapa bättre förutsättningar för en likvärdig skola, oavsett skolstorlek och var i Sverige skolan finns.

Framtid

Den proposition som är tänkt att presenteras år 2010 inför ny skollag, kommer förhoppningsvis att ge möjlighet till distansundervisning i grundskolan. Tidigare generaldirektörer i Skolverket och Myndigheten för Skolutveckling har gemensamt påtalat behovet av en ändring i nya skollagen.

Det är också angeläget att centrala myndigheter förstår byskolornas betydelse och därmed också ger förutsättningar för överlevnad och utveckling, utifrån skolornas specifika förutsättningar.

LARS FORSTEDT/PUBLIC IMAGE

Tväråbäck

– rekordinflyttning efter nedläggningshot

– Jag ska be att få tacka alla er som föreslagit att Tväråbäcks skola skulle läggas ner. Det ruskade om oss och blev starten till mycket positivt”.

När Vännäs kommunfullmäktige i februari 1998 utlokaliserade sitt möte till missionshuset i Tväråbäck hälsades de välkomna av Lennart Engström, ordförande i Tväråbäcksbygdens Intresseförening. Hans välkomsttal blev en hyllning till demokratin, till den möjlighet som kommuninvånarna faktiskt har att påverka politiska beslut.

Ett och ett halvt år tidigare hade det sett mörkt ut för byskolan i Tväråbäck, med bara 26 elever skolåren 1-6. Kommunens barn- och utbildningsnämnd ville lägga ner skolan, men den fick en prövotid på ett år.

Reklamkampanj för Tväråbäck

Under prövotiden gjorde intresseföreningen i samarbete med Vännäs kommun en jättesatsning på att värva nya barnfamiljer till bygden. Målgruppen var Umeåfamiljer i hyreshus – Tväråbäck ligger bara fyra mil från Umeå. Samtidigt lades mycket ideellt arbete ner på att visa upp bygdens möjligheter. Diskussioner fördes med kommunen om alternativ för att göra driften av skolan billigare. Bland annat föddes idén om ett fjärrvärmeprojekt i samarbete med byns sågverk.

Alla idéer har inte gått att genomföra, men resultatet blev ändå över för-

väntan. Familjer flyttade in, elevunderlaget ökade och på initiativ av en lärare öppnades en Montessoriförskola i skolans lokaler. Vårterminen 1999 hade skolan 51 elever, sexåringarna inräknade.

– Det fanns många goda idéer om hur vi skulle få folk att flytta hit. En folder som presenterade bygden spred budskapet långt, det ringde familjer från Kalmar och Enköping och ville höra sig för om hus i Tväråbäck! Men en mycket viktig faktor var förstås att vi verkligen hade en bra och fungerande skola att kämpa för. Byborna måste känna att de har en fin skola att erbjuda dem som är intresserade av att flytta in, säger Lennart Engström i intresseföreningen.

Skolan viktig för jobben

Matts Lundgren, socialdemokrat och kommunstyrelsens ordförande i Vännäs kommun (1999), har under de senaste åren varit med om att lägga ner en byskola och rädda en annan. Hällfors skola lades ner 1996, efter en tidvis hätsk debatt mellan föräldrar och politiker. Den drivs nu av en föräldraförening som friskola. Tväråbäcks skola var också nära en nedläggning.

– Tväråbäcks skola är ett typexempel på skolan mitt i byn, en skola som har stor betydelse för kommundelens utveckling, säger Matts Lundgren när han i dag ser tillbaka på beslutet.

– Tväråbäck är en industriort och det gör att skolan också är en näringslivsfråga. Det handlar om många jobb. Det är oerhört viktigt att bibehålla den kommunala servicen, inte minst för att företagen ska kunna leva vidare och rekrytera folk.

– Det som har drivit mig att försöka rädda Tväråbäcks skola är att bygden har allt det som kan ligga till grund för överlevnad och utveckling: företag, engagerade människor, affär, skola. Det var rätt att bevara skolan trots att det kostade extra, men det var en tung debatt att ta. Det fanns de som tyckte det var fel att använda skolans pengar till bygdeutveckling och näringslivsstruktur.

– Att det fanns ett så starkt engagemang för skolan i Tväråbäck har natur-

ligtvis haft en oerhört stor tyngd. Intresseföreningens arbete har haft en positiv effekt för hela kommunen. Så länge den drivkraften finns kvar tror jag inte det kommer att bli några problem att hålla skolan vid liv – men vi kan inte lämna några garantier för framtiden. Allt beror förstås på elevunderlaget, säger han.

Nedläggning ett misslyckande

Nedläggningen av Hällfors skola var ett nödvändigt ont, ansåg Matts Lundgren när beslutet togs. Så här efteråt tycker han att det var något av ett misslyckande.

– Beslutet att lägga ner var naturligtvis främst ekonomiskt grundat. Nu efteråt kan man ändå fundera på om det var riktigt. Det känns störande att inte nå ett resultat som är bra för alla. Vi klarade inte av att väva in Hällforsföräldrarnas önskemål i en kommunal skola.

Läsåret 2008-09 har skolan i Tväråbäck 36 elever i F-6. Skolan har också skolbarnsomsorg (fritids) på skolan. Skolan är fortfarande av stor betydelse för Tväråbäck och den kommunala servicen på orten.

EWA STACKEI BERG/PUBLIC IMAGE

Haninge satsar på skärgårdsskolorna

Haninge söder om Stockholm har under slutet av 1990-talet varit omtalad som en av landets verkliga kriskommuner. Ändå har Haninge satsat extra pengar på glesbygdsskolorna! Kommunen har byggt en helt ny skola på Utö, längst ute i skärgården, och ett nytt högstadium, som gör Dalarö skola till en skola för alla årskurser.

De fyra skärgårdsskolorna i Haninge kommun, Muskö, Dalarö, Ornö och Utö, är alla små. Läsåret var 1998/99 var Ornö minst med bara 13 grundskole-elever. Frågan har naturligtvis ställts då och då under årens lopp: går det att spara pengar genom att slå ihop några av skärgårdsskolorna?

Levande skärgård får kosta

– Prioritering, säger Tommy Lundin, ordförande i skolstyrelsen i Haninge (1999). Han företräder Folkpartiet, men förklarar att det har rätt politisk enighet mellan samtliga partier i kommunen om skärgårdssatsningen.

– Det är dyrare att driva flera små skolor istället för en stor, men det är ett medvetet val. Vi vill ha en levande skärgård året runt och då måste vi ha skolan och barnomsorgen ordnad så att det inte blir alltför långa resvägar.

Trots satsningen på skärgårdsskolorna hör Haninge kommun till de mer kostnadseffektiva i landet när det gäller skolorna.

– Saneringen av kommunens ekonomi har helt enkelt tvingat oss att dra ner på kostnaderna även inom skolan, säger Tommy Lundin.

Tätortsskolor har lagts ner

Bland de smärtsamma beslut som skolstyrelsen i Haninge har tagit märks två skolnedläggningar i tätorter. Kommunens policy är att satsa på 1-9-skolor, större enheter där eleverna går under hela sin grundskoletid.

– Att lägga ner en skola är svårt och väcker alltid protester, säger Tommy Lundin. Men de skolor vi har lagt ner har bara förlängt skolvägen i hundratals meter räknat. Det är en helt annan sak än för barnen på Utö som har en och en halv timmes resa enkel väg.

Varför har det då varit så viktigt för Haninge kommun att behålla skärgårdsskolorna? De långa restiderna är naturligtvis ett starkt vägande skäl. Eleverna på Utö har en båtresa på 1 timme och 20 minuter enkel väg in till Dalarö. Läger man till tiden för att ta sig till båtbyggnan kan det handla om restider på ungefär tre timmar om dagen. Men också andra skäl har vägt tungt till skärgårdsskolornas fördel. Policyn att så långt möjligt samla elever i alla grundskolornas årskurser i en och samma skola är ett. Elever från samma område ska gå tillsammans genom hela skoltiden.

– Det blir en lugnare skolmiljö än att föra ihop 7-9-elever från olika kommuner till en enda skola, menar skolstyrelsens ordförande Tommy Lundin.

Läsåret 2008-09 har Dalarö 250 elever i F-9, Muskö 50 elever i F-5, Ornö 16 elever i F-5 samt Utö med 19 elever i F-9.

Skolan på Utö har också fått erkännanden och uppmärksamhet för pedagogiskt nytänkande och utveckling. Dock kan det mycket låga elevantalet i 7-9 innebära att Utö blir en F-5 skola. Inget politiskt beslut har hittills tagits i frågan. Samtliga öar och skolor har skolbarnsomsorg (fritids) samt förskoleverksamhet.

2009 har Haninge kommun ett vikande elevunderlag i tätorten. Dock har inga beslut om sammanslagning av skolor tagits men skollokalerna som inte behövs friställs.

Holmön – Sveriges minsta skola?

Läsåret 1997-98 öppnades skolan på Holmön utanför Umeå – en ny skola med bara tre elever! Skolan på ön lades ner 1991, men har alltså återuppstått trots det lilla elevantalet. Anledningen är bland annat de mycket långa restiderna för öns barn. Pendlande skolbarn skulle få åka med färjan från Holmön klockan sju på morgonen och skulle inte vara tillbaka på ön förrän tidigast 17:20. Det innebär en skoldag på nästan elva timmar.

Läraren gör allt

Så här beskriver läraren Lena Egnell (1999) sitt mycket speciella lärarjobb:

– För att överhuvudtaget ha möjlighet att driva en skola har jag tagit på mig att vara förskollärare, laga maten, städa och sköta enklare vaktmästarsysslor – det vill säga i princip allt. Det gör jag så länge jag har möjlighet att lösa det praktiskt.

– Trots att vi är få barn har vi möjligheter att göra saker som andra skolor inte kan genomföra. Vi kan jobba väldigt mycket praktiskt och verkligen undersöka saker utan att det stupar på det organisatoriska. De här barnen är dessutom enormt arbetsugna och initiativrika. Vi har fått införa mattedagar, svenskdagar och oä-dagar, eftersom de inte vill avbryta någonting förrän de gjort färdigt. Ett exempel var när de hade träslöjd med byns träslöjdare och höll på från klockan 8:10 till 11:10 med att raspa, fila och slipa. Då var det jag som var tvungen att avbryta för mat! Det blev väldigt fina sälar...

– Jag har barngympa med alla barn från tre år och uppåt en timme i veckan på skoltid. Då har vi möjlighet att leka lekar som vi inte kan annars. En gång i veckan har vi sångstund med öns alla barn och de föräldrar som har tid. Det gäller att inte stirra sig blind på barnens åldrar, utan i stället se en helhet.

– Det är viktigt att vi byskolor också visar för skolorna i centralorten att vi har något att ge dem och att vi kan vara en tillgång i stället för en belastning. Här ser vi på ön goda möjligheter att hjälpa till i planeringen med olika tematiska inriktningar som kan göra vistelsen här ute till något minnesvärt och samtidigt lärorikt. De klasser som har varit ute hos oss har bedömt sin dag på Holmön som en av de bästa skoldagarna under året.

Läsåret 2008-09 har skolan på Holmön 3 barn i förskoleålder och 3 elever i F-3. Årskurserna 4-6 har inga elever. 5 elever finns i årskurserna 7-9. Totalt finns 11 barn och ungdomar upp till 15 år bosatta på ön. Skolan har fyradagarsvecka och från årskurs 3 förläggs en skoldag till Sävar.

Årskurserna 4-6 får två dagar på Sävars Skola. En förutsättning är dock att färjan mellan Holmön och fastlandet går, vilket kan vara ett påtagligt problem vissa dagar på året. Alternativet är då undervisning hemma på Holmön. Undervisning för elever i årskurserna 7-9 är förlagd till Sävar skola på fastlandet.

Ett tidigare samarbete (EU-projekt) med Björkö skola på finska sidan Botenviken har upphört. Dock betonas värdet av samarbetet, där bland annat former för fjärrundervisning prövades. Något som skolan på Holmön drar nytta av fortfarande.

Skolan samverkar med äldreomsorgen genom köp av tjänst(er). Äldreomsorgen på Holmön drivs som ekonomisk förening.

Bodbysund

– friskola med lokala sponsorer

*”Bodbysunds miljöskola
– Vi tackar våra sponsorer.”*

Så står det på en stor skylt på skolgården.

De lokala företagen bidrar till Bodbysunds friskola med pengar till skolan genom att köpa reklamplats på skylten. Reklamskylten är bara ett av många sätt att dra in pengar till skolan.

– Ingenting som har hänt i byn har enat oss på samma sätt som att Skellefteå kommun beslutade lägga ner skolan, säger Lars Pettersson, förälder och ordförande i föreningen Bodbysunds miljöskola (1999).

Gav oss kraft

– Det gav oss en otrolig kraft och satte igång byautvecklingen på alla områden. Det var våren 1996 som den periodvis mycket hårda debatten om en nedläggning började.

– Tyvärr blev det snart en prestigefylld fråga, menar Lars Pettersson. Beslutet om nedläggning gick inte att hindra, även om vi hade tagit fram fakta som visade att kommunen inte skulle spara så mycket som de hade tänkt. Vi hade ju också ett bra elevunderlag, med 65 elever år 1-6.

Känslostorm överraskade

Catrine Arvidsson, socialdemokratisk ordförande i barn- och grundskolenämnden i Skellefteå (1999) har funderat mycket över den infekterade nedläggningsprocessen.

– Så här efteråt har jag svårt att peka på vad vi skulle ha gjort annorlunda, men vi var inte beredda på den känslostorm som våra förslag väckte. Vi ville verkligen ha en dialog med byarna. Vår ambition var att gå ut tidigt i beslutsprocessen och ge alla berörda så mycket information som möjligt. Vi ville ha en saksdiskussion om kostnaderna, men det rev upp så starka känslor! Många upplevde det närmast provokativt att vi kom ut och ville diskutera deras skola. För dem var det en ödesfråga, en fråga om bygdens överlevnad.

Strid – och försoning

I stället för dialog blev det en het debatt som fick stort utrymme i lokala medier. Klyftan gick aldrig att överbrygga mellan politikernas ambitioner och bybornas övertygelse.

Lösningen i Bodbysund blev en friskola med miljöprofil. Nu när striden har lagt sig är både byborna och skolpolitikerna trots allt ganska nöjda med sakernas tillstånd.

– Samarbetet med kommunen har fungerat bra. Vi köper skollunchen från kommunens tillagningskök i Burträsk och kommunen hyr lokaler i skolan av oss för fritidsverksamheten, säger Lars Pettersson.

Catrine Arvidsson delar bedömningen att skolan i Bodbysund fungerar bra, även om hon ser ett problem i att kommunen fortfarande har stora kostnader på grund av många skolenheter och stora lokalytor. Tillkomsten av friskolan innebär att kommunen har blivit skyldig att lämna bidrag som i princip motsvarar kostnaden för elever i kommunen skolor. I de bidrag som lämnas ingår inte till exempel kompensation för skolskjutsar.

Friskolan billigare i den nya regionen

Skolan i Bodbysund har blivit billigare. Ideella krafter sköter fastighetsskötsel och underhåll, med undantag för snöröjningstjänsten som skolföreningen köper. Skolskjutskostnaden har också pressats ner, dels genom att schemat gjorts om så att färre taxiturer behövs, dels genom att utnyttja ordinarie busslinjer där eleverna åker med klippkort. Speciella insatser har också sparat pengar, till exempel då en datakunnig bybo ställde upp och byggde skolans interna nätverk.

Krävs engagerade bybor

– Det är naturligtvis mycket arbete för oss föräldrar. Det krävs en engagerad by för att driva en skola, säger Lars Pettersson.

– Vi ville ju att kommunen skulle fortsätta att driva skolan, men när det inte gick så tycker vi att det här med friskolan har gått riktigt skapligt. Att skolstriden väckte ett starkt engagemang för byns utveckling och för skolfrågorna är Lars Pettersson och Catrine Arvidsson eniga om.

– Även om vi inte nådde varandra var det en bra diskussion. Många människor fick kunskaper om skolan och många engagerade sig. Och slutresultatet blev att kommunen trots allt fick lägre kostnader för skolorna, säger Catrine Arvidsson.

Läsåret 2008-09 har skolan 37 elever i F-6, skolbarnsomsorg (fritids) samt förskoleverksamhet med totalt 25 barn.

Samma engagemang och stöd som tidigare från byborna finns för skolans framtid och överlevnad. Inga politiska diskussioner förs för närvarande om skolan.

EWA STACKEI BERG/PUBLIC IMAGE

Friskolan – kvarnsten för kommunen?

Enligt skollagen 9 kap 2 § ska ”En fristående skola vars utbildning ger kunskaper och färdigheter som till art och nivå väsentligen svarar mot de kunskaper som grundskolan, särskolan respektive specialskolan skall förmedla, skall godkännas om den:

- även i övrigt svarar mot de allmänna mål och den värdegrund som gäller för skolväsendet
- är öppen för alla som har rätt till utbildning
- har minst 20 elever
- ger elever i särskola och specialskola den omsorg som de behöver
- uppfyller de ytterligare villkor som regeringen föreskriver”

Enligt skollagen 9 kap 6 § ska en godkänd fristående skola förklaras berättigad till bidrag. ”Förklaring skall dock inte lämnas, om skolans verksamhet skulle innebära påtagliga negativa följder för skolväsendet i den kommun där skolan är belägen....”

Undantagsregeln i skollagen har kommit till för att skydda kommunerna från att drabbas allt för hårt. Så här lyder formuleringen i proposition 1995/96:200 Fristående skolor m.m.:

”I en del fall kan inrättandet av en fristående skola leda till ökade kostnader för kommunen till följd av att skolverksamheten bedrivs i mindre effektiv omfattning och med lågt kapacitetsutnyttjande. Överkapaciteten kan i vissa fall komma att bestå på lång sikt, t ex i de fall en fristående skola bildas av en kommunal skola som avvecklas. I sådant fall motverkas kommunens ansträngningar att upprätthålla en kostnads-effektiv skolorganisation, vilket minskar resurserna för övriga elever i kommunen.”

Friskola – ett alternativ

För engagerade föräldrar och bybor är friskolan ett alternativ när byskolan hotas. Till att börja med kan det vara ett argument för att få politikerna att ompröva sitt beslut. För kommunens ekonomi och sparkrav är möjligheten att starta friskola ett stort ekonomiskt bekymmer. En tänkt nedläggning med den ekonomiska besparing som den kan ge, innebär om en friskoleansökan godkänns och en friskola startar, i stort sett samma kostnad för kommunen som tidigare.

Bidraget till friskolan beräknas på den s.k. skolpengen. Oavsett detta faktum så väger omtanken om barnen i byn, den lokala servicen och framtidsfrågorna tyngre för berörda föräldrar och bybor än den kommunala ekonomin.

Etablerandet av en friskola innebär oftast ett ställningstagande i byn där föräldrar, företagare, föreningar och övriga bybor enas om ett ”framtidprojekt”. Inte sällan upprättas också samarbetsavtal mellan berörda parter allt för att driva skolan på ett både ekonomiskt och pedagogiskt riktigt sätt.

Enligt Glesbygdsverkets egen statistik ökade antalet friskolor totalt i gles- och landsbygd mellan åren 2000 och 2007 med 40 %. Från 84 till 118.

En större del av ökningen är i tätortsnära landsbygd. I glesbygd är ökningen av antalet friskolor lägre. Att ökningen i glesbygd är lägre beror på att även en friskola behöver ett barn- och elevunderlag som gör det ekonomiskt möjligt att starta. Behovet av ideella krafter ökar också desto mindre skolan är.

Ärenden om godkännande av fristående skolor som motsvarar grundskolan eller särskolan prövas enligt skollagen av Statens skolinspektion (tidigare hade Skolverket denna roll). Statens skolinspektion avslår oftast friskoleansökningar om man bedömer att barn- och elevunderlaget är för litet. Dock inte främst av ekonomiska skäl, utan utifrån ett barn- och elevperspektiv där bland annat elevernas sociala skolmiljö vägs in.

Dals-Ed pilotfall

Den första tolkningen av undantagsregeln gjorde Länsrätten i Stockholms län i en dom den 29 juni 1998. Det var Dals-Eds friskoleförening som ville få skolpeng för att starta en glesbygdsskola som ersättning för de tre skolor kommunen just lagt ner.

I Dals-Ed kommun finns bara två skolor. I den ena går alla kommunens elever år 1-2, i den andra går eleverna år 3-9. För den enskilde eleven finns det alltså bara en enda skola att tillgå i hela kommunen. Tre glesbygdsskolor lades ner inför läsåret 1997/98, främst av besparingskäl.

Inga pengar

– Det finns helt enkelt inga pengar, hela kommunens budget går med underskott och vi har varit tvungna att dra ner skolbudgeten från 72 miljoner kronor till 65, en minskning med 12 procent på tre år, säger Peder Koldéus, chef för Fokusförvaltningen i Dals-Ed (1999). (Fokus är en förkortning för fritid, kultur och utbildning i samverkan).

– Det har varit en jättesvår situation, men det fanns inget annat sätt än att lägga ner glesbygdsskolorna. Som jag ser det är det inte en skola till vi behöver, utan vi måste förbättra kvaliteten på skolorna i centralorten, säger Koldéus.

En helt annan uppfattning har Sven-Harald Persson i Dals-Eds friskoleförening (1999)

– Kommunens politik att lägga ner allt utanför centralorten har drabbat alla, inte minst tätortens barn. Nu ska alla gå i en skola där det är trångt både inne och ute, säger Sven-Harald Persson.

Han pekar också på den långa resvägen för barn som bor längst bort från centralorten.

Ansökan om alternativ

Friskoleföreningen bildades för att kunna driva en alternativ skola i Dals-Ed, med större föräldraengagemang och med miljö och kultur som profil. Ett viktigt skäl var valfriheten, att det skulle finnas åtminstone två skolor att välja på för eleven. I december 1997 godkände Skolverket Dals-Eds friskola – men avlog samtidigt föreningens ansökan om bidrag. Beslutet betydde alltså att friskolan hade rätt att bedriva undervisning, men att de inte skulle få några kommunala pengar till verksamheten.

Bakgrunden var att Dals-Eds kommun hade avstyrkt godkännande av friskolan med motiveringen att den allvarligt skulle försämra kommunens möjligheter att bedriva skolundervisning. Friskolan skulle ”*motverka kommunens ansträngningar att upprätthålla en kostnadseffektiv skolorganisation, vilket minskar resurserna för övriga elever i kommunen*” (ur Dals-Eds kommuns yttrande till länsrätten).

Länsrättens dom

Länsrätten gav kommunen rätt. Friskoleföreningen hade inte rätt till bidrag för sin verksamhet. Rätten hänvisade till undantagsregeln i skollagen. I fallet Dals-Ed ansåg rätten att det var uppenbart att kommunens skolor skulle drabbas om friskolan fick sin del av kakan.

Rätten till glesbygdsskolor

Är det rätt att lägga ner alla glesbygdsskolor när kommunen har extra bidrag för just skolor i glesbygd? I ett yttrande till länsrätten påpekade Glesbygdverket att Dals-Ed liksom andra glesbygdskommuner får särskilda statsbidrag för att kompensera merkostnader för skolan. För Dals-Ed handlar det om tre miljoner kronor per år.

Summan räknas fram för varje kommun genom att väga in faktorer som befolkningsfördelning, geografiska avstånd, reseavstånd för elever och årlig kostnad per elev för olika skolstorlekar. Hur många glesbygdsskolor en kommun faktiskt har vägs däremot inte in. Pengarna är inte öronmärkta utan bakas in i det bidrag för kostnadsutjämning som kommunen får från staten. Dals-Ed och andra glesbygdskommuner får alltså behålla bidraget även om alla skolor på landsbygden läggs ner.

Läsåret 2008/09 är situationen i Dals-Ed kommun oförändrad dvs. två skolor med samma årskursfördelning som tidigare. Ingen friskola finns etablerad i kommunen.

Checklista för en hotad skola

Erfarenheterna från kommuner där beslutsfattare och gräsrotter i den berörda bygden kunnat samarbeta om en lösning för en hotad byskola visar att det är viktigt att få igång en dialog i ett tidigt skede. Annars är det risk att positionerna blir låsta.

Det är ett omfattande arbete att ta fram ett heltäckande faktaunderlag för beslut om en skolas framtid. Det är viktigt att en samhällsekonomisk bedömning och analys görs och att det inte enbart är den kommunala ekonomin som styr.

Checklistan är ett förslag till hur ett sådant arbete kan struktureras.

Skolbyggnaden

1. Hyreskostnad. Hur är den beräknad – schablon eller verkliga drift- och kapitalkostnader? Är hyran marknadsmässig för orten?
2. Kan skollokaler säljas? Prisnivå? Kommer kommunen att betala driftbidrag till de nya ägarna?
3. Behöver den nuvarande skolan byggas om för att kunna användas i framtiden? Kostnad?
4. Behöver den skola dit eleverna eventuellt ska flyttas, den ”nya skolan”, byggas om eller byggas till? Hur är den kostnaden beräknad?
5. Kan lokalkostnaderna minskas genom att;
 - lokalerna hyrs ut till annat än kommunal verksamhet. Tänkbar intäkt?
 - lokalerna samutnyttjas av olika kommunala förvaltningar?
 - nya verksamheter i skolan sommartid ex vandrarhem, lägerskola etc.?

6. Kan driftkostnaderna reduceras?
7. Kan viss skötsel avseende drift- och underhåll skötas av andra, t.ex. byförening?
8. Kan det vid en nedläggning finnas skäl att behålla skolbyggnaden, åtminstone för en tid och inte sälja den omedelbart? Tomma skollokaler kan bli en resurs för utveckling i byn alternativt företagslokal(er).

Skolskjutsar

1. Vad kostar skolskjutsarna idag?
2. Finns det samordningsvinster att göra utifrån elevernas nuvarande skolskjutsar, t.ex. koncentration till färre dagar?
3. Kan skolskjutsar överföras till linjetrafik?
4. Kan ett förändrat schema påverka resekostnaderna?
5. Vilka blir de extra kostnaderna för att skjutsa eleverna till den ”nya” skolan?
6. Hur mycket längre restid får eleverna till den ”nya” skolan? Hur ska man värdera restiden?
7. Vilka miljöeffekter ger de ökade resorna upphov till?
8. Kan skolskjutsfrågan lösas på något annat sätt?

Personal

1. Nuvarande personalkostnader?
2. Vilka personalminskningar kan göras vid en nedläggning?
3. Hur kommer dessa förändringar att påverka personalsituationen vid den ”nya” skolan?
4. Om personal måste sägas upp, hur många kan antas lämna kommunen?
5. Hur kommer skatteutjämningsbidrag och skatteintäkter att påverkas?

Skolmåltider

1. Vilken är den genomsnittliga kostnaden för skolmåltider i kommunen?
2. Vilken är kostnaden för den aktuella skolan?
3. Finns det underlag för att laga fler portioner än idag och sälja dessa till externa kunder? Vilka nettobesparingar kan det innebära?
4. Kan maten köpas externt? Till vilket pris?

Organisation, pedagogisk kvalitet och social miljö

1. Samordning med annan pedagogisk verksamhet, t.ex. Komvux, fritidshemsverksamhet?
2. Utveckling av arbetsorganisationen, t.ex. arbetslag?
3. Finns det skillnader i förutsättningarna för undervisning vid ”gamla” och ”nya” skolan? Har någon av skolorna unika resurser? Hur kan de värderas?
4. Hur ser personalbemanningen ut? Är all personal behörig? Finns erforderlig stödpersonal att tillgå?
5. Vilka pedagogiska vinster finns att få vid en större respektive mindre skola?
6. Vad anser personal, föräldrar och elever om respektive skolas pedagogiska kvalitet och sociala miljö?
7. Finns det någon särskild pedagogisk inriktning vid någon av skolorna?

Utrustning

1. Vad skiljer i utrustning mellan ”nya” och ”gamla” skolan?
2. Hur ser möjligheterna till datakommunikation ut? Vilka utbyggnadsplaner finns?
3. I vilken grad används utemiljön som en resurs i utbildningen?

Kultur/historia

1. Vilka är fördelarna med att vara kvar på ”hemorten”?
2. Vilka är fördelarna med att byta miljö?
3. Används hembygden med dess specifika tillgångar och problem i undervisningen? I elevernas arbeten?
4. Finns personer i bygden som kan tillföra undervisningen särskilda kvaliteter?

Motor för bygdeutveckling

1. Vad betyder skolan för bygden idag? Kan skolans roll utökas?
2. I vilken omfattning används skolan kvällstid?
3. Finns det alternativa samlingslokaler?
4. Finns det företag i bygden som är beroende av skolan för att rekrytera arbetskraft?
5. Finns attraktiva lediga bostäder som kan hyras/köpas av barnfamiljer?
6. Finns det övriga kopplingar till närsamhälle och företag?

Skolans betydelse för annan samhällsservice

1. Hur mycket handlar skolan i den lokala affären? Hur stor är affärens totala omsättning?
2. Kommer den nuvarande skolskjutsentreprenören att påverkas vid en eventuell nedläggning?
3. Hur påverkas de allmänna kommunikationerna?
4. Förutom skolpersonalen, hur många personer har någon del av sina inkomster från skolan och dess verksamhet? Omräknat till årsarbetstillfällen? Vilka möjligheter har dessa personer att ersätta inkomstbortfallet om skolan läggs ner?

5. Hur påverkas barnomsorgen på orten vid en nedläggning?
6. Finns äldreboende eller liknande som i dag köper mat från skolan eller använder sig av skolans resurser på annat sätt? Vilka konsekvenser får en nedläggning för dem?

Elevunderlag

1. Hur ser, enligt befintlig statistik, elevantalet ut i dag och hur ser utvecklingen ut de närmaste åren?
2. Finns lokal kunskap om familjer som planerar att flytta in eller ut inom de närmaste åren?
3. Om det finns kapacitetsproblem på andra skolor i kommunen, vilka skulle de ekonomiska konsekvenserna bli av att flytta elever till byskolan? Finns möjlighet att undersöka intresset hos tätortsfamiljer att låta barnen gå i en mindre skola?
4. Kan samarbete/samgående med andra skolor i grannkommuner, oavsett länsindelning vara en möjlighet? Kan ett kommunövergripande samarbete möjliggöra en gemensam kvalitativt bra skola med rimliga reseavstånd för eleverna?

Frivilliga insatser

1. Finns det insatser som föräldrar och andra bybor skulle kunna stå till tjänst med?
2. Vilket värde kan dessa insatser bedömas ha?

Samarbete/utbyte

1. Vilket utbyte med andra skolor har den ”gamla” respektive den ”nya” skolan?
2. Finns möjlighet att, via besök eller IT, använda sig av andra skolors lärare? Har byskolan något att erbjuda andra skolor/kommuner?

Statligt stöd för merkostnad för glesbygdsskolor

1. Hur många glesbygdsskolor har kommunen?
2. Beräkna kostnaden förvaltnings-, kommunal-, och samhällsekonomiskt.

Friskola som alternativ

1. Vilka förutsättningar finns för att starta en friskola?
2. Elevunderlag nu och framåt? Enighet och engagemang i byn? Tekniska och fysiska förutsättningar? Föräldrarnas inställning? Personal och kompetens?
3. Kommunens ekonomi? Driftsformer? Profil? Ideella insatser?

Miljö och hållbart samhälle

1. Skolskjutsar ur ett miljö- och säkerhetsperspektiv? Personalens pendling ur ett miljöperspektiv?
2. Mathållning? Mattransporter? Närproducerat? Ekologiskt?
3. Övriga miljövinster? Närsamhället som resurs?

Frågeställningarna är i huvudsak hämtade ur *Hur kan glesbygdsskolor värderas?* av Jörgen Lithander och Joacim Möhlnhoff.

Referenslitteratur 2009

Utbildningsvillkor i glesbygd (Skolverket 2000)

Skolrapporter från utbildningsinspektioner (Skolverket 2003-2008)

Övriga publikationer (Skolverket)

Utbildning i glesbygd – samspel eller konflikt? En kunskapsöversikt, Annika Andrae Thelin, Karl Jan Solstad (Myndigheten för skolutveckling 2005)

Byskolan och det lokala samhällsbygget – En bygde- och kommunekonomisk analys av byskolor. (SLU, Glesbygdsverket, Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva, mars 2005)

Vi driver byskolor, en inspirationsskrift med exempel och kontakter (Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva 2006)

Hur håller man balansen? Hjälpreta för arbete med strukturförändringar i skolan (Barbro Lundmark, Kommunförbundet Västerbotten 2004)

Övrigt

Utredning Grundskoleorganisationen i Tingsryds kommun (Anders Unger, Tingsryds kommun 2009)

Arbetsmaterial från utvecklingsarbetet ”24-milaskolan”, projektet ”Lärande i glesbygd” samt underlag från Regionalt utvecklingscentrum (RUC), Umeå universitet (Gerd Pettersson, Margit Näsström 2004-2009)